

**ABU NASR FOROBIYNING FOZIL SHAHAR KONSEPSIYASIDA
TA'LIM-TARBIYANING SIYOSIY-IJTIMOIIY VAZIFASI**

**THE POLITICAL AND SOCIAL FUNCTION OF EDUCATION IN
ABU NASR AL-FARABI'S CONCEPT OF THE VIRTUOUS CITY**

Djurayeva Dilfuza Raxmonovna

Osiyo xalqaro universiteti magistri

djurayevadilfuza@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri» konsepsiyasida ta'lim-tarbiyaga yuklatilgan siyosiy-ijtimoiy vazifalar tahlil qilinadi. Forobiy ta'lim-tarbiyani davlat qurilishining ajralmas tarkibiy qismi sifatida ko'rib, uni fozil jamiyat barpo etishning birlamchi sharti deb ta'riflaydi. Tezisda uning fuqarolar tarbiyasi, jamoaviy boshqaruv, rahbarlik fazilatlari va tarbiyaning ikki usuli haqidagi qarashlari izchil o'rganilib, zamonaviy siyosiy pedagogika bilan qiyosiy tahlil o'tkaziladi.

Kalit so'zlar: Forobiy, fozil shahar, siyosiy pedagogika, fuqarolik tarbiyasi, jamoaviy boshqaruv, rahbarlik fazilatlari, ta'lim-tarbiya vazifasi.

Keywords: Al-Farabi, virtuous city, political pedagogy, civic education, collective governance, leadership virtues, functions of education.

Kirish

Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri» asari o'rta asr Sharq falsafasida davlat, jamiyat va ta'lim o'rtasidagi munosabatni eng chuqur ishlab chiqqan asarlardan biri hisoblanadi. Ko'pchilik tadqiqotchilar bu asarni asosan siyosiy falsafa nuqtai nazaridan o'rganadi: fozil rahbar qanday bo'lishi kerak, jamiyat qanday tuzilishi zarur kabi masalalar. Biroq Forobiyning ushbu konsepsiyasida ta'lim-tarbiyaning siyosiy-ijtimoiy vazifasi — ya'ni ta'lim

qurilishi qanday siyosiy natijaga olib kelishi va siyosiy tizim o'z navbatida ta'lim-tarbiyani qanday shakllantirishga majbur ekanligi — alohida va mustaqil tahlil qilinmagan.

Mazkur tezis dissertatsiyaning III bobida qisman keltirilgan «Forobiy pedagogik merosining zamonaviy ta'lim va adabiy jarayonlardagi ahamiyati» mavzusini yangi burchakdan — siyosiy pedagogika nuqtai nazaridan — ko'rib chiqadi. Bunda Forobiyning fozil shahar konsepsiyasida ta'lim-tarbiya qanday ijtimoiy-siyosiy vazifalarni bajarishi, fuqarolar tarbiyasi va rahbarlik modeli o'rtasidagi bog'liqlik, hamda bugungi O'zbekiston ta'lim siyosatiga metodologik darslar tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. Fozil shahar va uning ta'lim-tarbiyaga bog'liqligi

Forobiyning fozil shahar modelida shaharning «yaxshi» yoki «yomon» bo'lishi to'g'ridan-to'g'ri unda yashovchi fuqarolarning tarbiyalanganlik darajasiga bog'liq. Allomaning o'z so'zlari bilan aytganda: «Agar shaharda yaxshi shaharning sifatlaridan biri bo'lmasa, u yomon shahar hisoblanadi.»¹ Bu qoida ta'limni shahar sifatining birlamchi mezoni sifatida belgilaydi. Boshqacha aytganda, hatto moddiy jihatdan obod bo'lgan shahar ham, agar fuqarolari tarbiasiz bo'lsa, fozil shahar maqomiga erisha olmaydi.

Bu nuqtai nazardan Forobiy ta'lim-tarbiyani ijtimoiy infratuzilma — yo'llar, binolar, savdo — bilan bir qatorda emas, balki ulardan ustun qo'yadi. Chunki moddiy infratuzilmani quradigan ham, saqlaydiganda ham, undan to'g'ri foydalanadigan ham — tarbiyalangan fuqaro. Shu sababli Forobiy uchun ta'lim-tarbiya siyosiy qurilishning asosi, fozil shaharning poydevori hisoblanadi.

2. Tarbiyaning ikki usuli: fuqarolarni shakllantirish metodologiyasi

Forobiy fuqarolarni tarbiyalashda ikki asosiy usulni belgilaydi: birinchisi — muloyimlik, rag'batlantirish va ishontirish asosida tarbiyalash; ikkinchisi —

¹ Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. — B. 244–245.

qat'iyat, majburlash va tartib-intizom orqali tarbiyalash.² Alloma bu ikki usulni bir-biriga qarama-qarshi deb emas, balki turli vaziyat va turli tarbiyalanuvchilarga mos tarzda qo'llaniladigan vositalar deb ko'radi.

Bu ikki usulning siyosiy-pedagogik ahamiyati shundaki, Forobiy ularni davlat boshqaruvi bilan bevosita bog'laydi. U shohlar va hukumat vakillarini maktabdagi muallimlar bilan qiyoslab, davlat boshqaruvi ham tarbiya jarayoni kabi ikki yo'nalishda — yumshoq ta'sir va qat'iy tartib — amalga oshirilishi zarurligini ta'kidlaydi. Bu o'xshashlik siyosiy hokimiyatni ta'limiy hokimiyat bilan tenglashtirib, ikkalasining ham umumiy maqsad — fuqaro kamoloti — yo'lida harakat qilishini uqtiradi.³

3. Jamoaviy boshqaruv va ta'lim: tenglik tamoyili

Forobiyning siyosiy pedagogikasidagi eng noyob g'oyalaridan biri — jamoaviy boshqaruv kontsepsiyasidir. U fozil rahbarning barcha xislatlarini o'zida birlashtirgan yagona shaxs bo'lishi shart emasligini ta'kidlaydi: «Agar barcha yaxshi fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan kishi bo'lmasa-yu, lekin bu sifatlar bir guruh kishilar orasida yakka tartibda shakllansa, bu guruh a'zolari birgalikda hokim o'rnini egallaydilar.»⁴

Bu fikrning ta'lim uchun ahamiyati juda katta. Forobiy bu orqali shuni aytmoqdaki, ta'lim har bir shaxsda uning o'ziga xos qobiliyatini yuzaga chiqarishi kerak — chunki jamiyat uchun zarur bo'lgan barcha fazilatlar yagona bir kishida emas, turli kishilarda namoyon bo'lishi mumkin. Shu sababli ta'lim tizimi har kimni bir xil qolipga solishga emas, balki har kimning individual salohiyatini fozil jamiyat manfaatiga yo'naltirishga xizmat qilishi zarur.⁵

4. Rahbarlik fazilatlarining tarbiyaviy modeli

²Abu Nasr Forobiy. Baxt-saodatga erishuv haqida. Risolalar. — Toshkent: Fan, 1975. — B. 104.

³Xayrullayev M. Forobiy: (Hayoti va ilmiy merosi). — Toshkent: O'zbekiston, 1991. — B. 73–74.

⁴Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. — Toshkent: Tamaddun, 2011. — B. 72.

⁵Qurbonova O.U. Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida ta'lim-tarbiya masalalari // Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. — 2018. — №2(70). — B. 259.

Forobiy fozil shahar rahbarida bo'lishi zarur bo'lgan o'n ikki fazilatni batafsil belgilab beradi: sog'lom jismoniy holat, nozik farosatlilik, kuchli xotira, o'tkir zehn, fasohatli nutq, ilmga havaslilik, o'zini nafsdan tiya olish, haq va haqiqatni sevish, nomus va oriyat, moddiy boylikdan ustunlik qo'ymaslik, adolatparvarlik va qat'iyat. Bu fazilatlar ro'yxatini diqqat bilan tahlil qilinsa, ularda uchta blok ajralib turadi: jismoniy-intellektual (sog'liqdan zehn va xotiragacha), axloqiy (haq, adolat, nomus) va irodaviy (qat'iyat, o'z-o'zini boshqarish).

Forobiy bu fazilatlarning tug'ma emas, balki ta'lim-tarbiya orqali erishiladigan xislatlar ekanini alohida ta'kidlaydi.⁶ Bu esa fozil rahbar idealining mohiyatini ochib beradi: rahbar tug'ilmaydi — u tarbiyalanadi. Shu bilan Forobiy ta'lim tizimiga ulkan siyosiy mas'uliyat yuklamoqda: yaxshi tarbiya berilmagan jamiyat yaxshi rahbarsiz qoladi, yaxshi rahbarsiz jamiyat esa taraqqiy eta olmaydi. Bu uch bo'g'inli sababiyat zanjiri ta'limni siyosiy taqdir masalasiga aylantiradi.

5. Insonning ijtimoiy tabiati va ta'lim-tarbiyaning zarurligi

Forobiy inson ijtimoiy mavjudot ekanligi g'oyasini ta'lim-tarbiyaning zarurligi bilan bevosita bog'laydi. Uning fikricha: «Har bir insonning tug'ma tabiatida... boshqa bir inson yoki ko'pchilik bilan munosabatda bo'lish, ular bilan birlashishga muhtoj yoki majbur.»⁷ Bu ijtimoiy muhtojlik esa o'z navbatida ta'lim-tarbiyani zaruriy qiladi: inson jamiyatda yashashi uchun, u o'sha jamiyatning qadriyatlari, qoidalari va maqsadlarini o'zlashtirib olishi shart. Bu jarayon esa o'z-o'zidan emas, balki uyushtirilgan ta'lim-tarbiya orqali amalga oshadi.

Shunday qilib, Forobiy ta'lim-tarbiyaning zarurligi uchun falsafiy asos yaratadi: inson tabiatining ijtimoiy ekanligi uni ta'lim orqali ijtimoiylashtirishni talab qiladi. Bu g'oya hozirgi ijtimoiy pedagogikaning

⁶ Forobiy. Risolalar. – Toshkent: Fan, 1975. – B. 101.

⁷ Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. – Алматы: Наука, 1975. – С. 3.

asosiy postulatlaridan biri — ta'lim inson tabiatidagi ijtimoiy zaruriyatdan kelib chiqadigan jarayon — bilan to'liq mos keladi.

6. Forobiy konsepsiyasining zamonaviy siyosiy pedagogika bilan qiyosiy tahlili

Forobiyning fozil shahar konsepsiyasi bilan zamonaviy demokratik ta'lim tizimi o'rtasida bir necha muhim uyg'unlik nuqtalarini aniqlash mumkin. Birinchidan, fuqarolik ta'limi: hozirgi democratic citizenship education nazariyasi ham aynan Forobiy kabi ta'limni fuqarolarni siyosiy hayotga tayyor qiluvchi vosita sifatida ko'radi. Ikkinchidan, rahbarlik tarbiyasi: zamonaviy leadership education sohasida ham yaxshi rahbarlar tug'ilmaydi, balki tarbiyalanadi degan g'oya markaziy o'rinni egallaydi.⁸

Uchinchidan va eng muhimi — ta'limning siyosiy legitimlik bilan bog'liqligi: Forobiy fozil shaharning legitim hokimiyati bilimga, axloqqa va adolatga asoslanishi zarurligini ta'kidlaydi. Bu konsepsiya bugungi O'zbekistonda ham ta'limni davlat qurilishining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilash, o'qituvchi va murabbiylarning ijtimoiy mavqeini yuksaltirish siyosatida o'z ifodasini topmoqda.⁹

Xulosa

Forobiyning fozil shahar konsepsiyasini pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, u ta'lim-tarbiyani davlatni qurishning yo'li sifatida ko'radi. Uning uchun ta'lim siyosiy tizimdan alohida, unga tashqi bo'lgan jarayon emas — balki siyosiy tizimning ayni o'zagi, ustuni va kelajagini belgilovchi kuchi. Fuqarolarning tarbiyalanganlik darajasi shaharning fozil yoki johil bo'lishini belgilaydi; rahbarlarning fazilatga egaligi esa ta'lim-tarbiya tizimining mahsulidir.¹⁰

⁸Yusubov J.K. Abu Nasr Forobiy ma'naviy-axloqiy ta'limotining Sharq va G'arb madaniy sivilizatsiyasiga ta'siri. Monografiya. – Toshkent: "Lesson Press" nashriyoti, 2023. – B. 97.

⁹Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston o'qituvchi va murabbiylariga // "Xalq so'zi" gazetasi. – 2024. – 1 oktyabr. – №201(8824).

¹⁰Muxtarov O'.M., Ergashev D.M. Abu Nasr Forobiyning ma'naviy merosi (Oliy ta'lim muassasalari uchun uslubiy qo'llanma). – Toshkent: "Ilm-Ziyo-Zakovat" nashriyoti, 2022. – B. 67.

Bu g'oya bugungi O'zbekiston uchun ham metodologik ahamiyatga ega: ta'lim sifatiga qilingan investitsiya — bu nafaqat iqtisodiy rivojlanish uchun, balki jamiyatning axloqiy va siyosiy sifatini oshirish uchun ham eng asosiy omil. Forobiy ushbu haqiqatni o'n asr oldin falsafiy aniqlik bilan bayon etib qoldirgan.¹¹

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – B. 244–245.
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Tamaddun, 2011. – B. 72.
3. Abu Nasr Forobiy. Baxt-saodatga erishuv haqida. Risolalar. – Toshkent: Fan, 1975. – B. 104.
4. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. – Алматы: Наука, 1975. – С.3
5. Xayrullayev M. Forobiy: (Hayoti va ilmiy merosi). – Toshkent: O'zbekiston, 1991. – B. 73–74.
6. Forobiy. Risolalar. – Toshkent: Fan, 1975. – B. 101.
7. Qurbonova O'.U. Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri» asarida ta'lim-tarbiya masalalari // Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. – 2018. – №2(70). – B. 259.
8. Yusubov J.K. Abu Nasr Forobiy ma'naviy-axloqiy ta'limotining Sharq va G'arb madaniy sivilizatsiyasiga ta'siri. – Toshkent: «Lesson Press» nashriyoti, 2023. – B. 97.
9. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston o'qituvchi va murabbiylariga // «Xalq so'zi» gazetasi. – 2024. – 1 oktyabr. – №201(8824).
10. Muxtarov O'.M., Ergashev D.M. Abu Nasr Forobiyning ma'naviy merosi. – Toshkent: «Ilm-Ziyo-Zakovat» nashriyoti, 2022. – B. 67.
11. Abu Nasr Forobiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida. – Toshkent, 2002. – B. 17.

¹¹ Abu Nasr Forobiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida. – Toshkent, 2002. – B. 17.